

Сергей Скорый,
доктор исторических наук, профессор,
заведующий Отделом археологии
раннего железного века
Института археологии НАН Украины

Украина; 04210; Киев;
проспект Владимира Ивасюка № 12

ОТЗЫВ

на докторскую работу магистра Кшиштофа Михалчевского
**«Produkcja przedmiotów z kości i poroży w okresie Xiongnu-Xinbei (III/II w.
p.n.e. – VI w. n.e.) w południowej Syberii»**
**(«Изготовление изделий из костей и рога в хунну-сяньбийский период
(3/2 век до н.э. – 6 век н.э.) в Южной Сибири»)**

Глубокоуважаемые Председатель Высокого Ученого Совета, пани профессор Евдоксия Папуци-Владыка, промоутер защищаемой докторской диссертации, пан профессор Ян Хохоровски, диссертант, пан магистр Кшиштоф Михалчевский, члены Высокого Ученого Совета, коллеги, друзья!

Хочу сердечно поблагодарить за возможность выступить на защите данной диссертации в качестве одного из официальных оппонентов в стенах этой известной европейской археологической институции!

По-моему глубокому убеждению, появление ныне в *польской археологической науке* в целом, и в кругу учёных Ягеллонского университета в частности, диссертационной докторской работы, связанной с культурой (сюнну–хунну) и сяньби на территории Южной Сибири вполне *закономерное явление*.

Стоит вспомнить, что в конце XIX – начале XX вв., а точнее в 1892-1908 годах в Южной Сибири пребывал Юлиан Талько – Гринцевич, впоследствии один из основателей польской антропологии и профессор кафедры физической антропологии Ягеллонского университета. Как известно, им уделялось внимание не только изучению коренных народов Сибири, занятиям палеоантропологией, но и археологическим раскопкам. Именно он *впервые* выделил в *Южной Сибири* в частности в Забайкалье, *археологические памятники хунну*, раскопав более 100 погребений в гробах и срубках.

Таким образом, исследование пана Кшиштофа Михалчевского вполне можно воспринимать, как следование некой традиции изучения учёными Ягеллонского университета культур Центральной Азии и Сибири в частности, но в новых исторических реалиях.

Выбор паном магистром для докторской диссертации темы «Изготовление изделий из костей и рога в хунну-сяньбийский период (3/2 век до н.э. – 6 век н.э.) в Южной Сибири» вполне понятен и объясним. В хуннском обществе (да, и у протомонгольских кочевых племён сяньби – тоже) косторезное производство было чрезвычайно развито. К примеру, по числу находок, изделия из кости и рога на поселениях хунну занимают *второе место* после керамики.

И это, разумеется, не случайно. В древних обществах, особенно полукочевых и кочевых (от исторических киммерийцев до монголов, хунну и сяньби здесь – не исключение), в том числе эпохи раннего железа – начала раннего средневековья, металлургическая индустрия (железоделательная и бронзолитейная) ориентировались, в первую очередь, на изготовление качественного вооружения. Для производства иных, многочисленных предметов, столь необходимых в быту человека и сфере военного дела, важным сырьём являлись кость и рог животных, «вторичный» продукт животноводства /скотоводства – охоты.

Из кости и рога производился довольно широкий ассортимент вещей – орудия труда, оружие (некоторая часть наконечников стрел, костяные накладки на знаменитый гуннский лук), детали конской упряжи, элементы одежды и украшения, ряд бытовых предметов и пр., охватывающих различные стороны жизни населения.

Следовательно, изучение данной категории (или группы) предметов имеет немалое значение для понимания *культурного облика* племён хунно-сяньбийского периода в самом широком аспекте и представления о его этнографических особенностях.

Важно подчеркнуть следующее.

Автор диссертации, пан Кшиштоф Михалчевский в своей диссертационной работе вовсе не ставит задачу ограничиться исключительно формальными типолого-хронологическими характеристиками костяных и роговых изделий хунну-сяньбийского периода (**1.1. Cele pracy**). Его *цель* гораздо интереснее и, на мой взгляд, важнее, а именно – *выявление и описание технологических процессов костяно-роговой «индустрии» реконструкции всей операционной цепочки производственных процессов.*

Хронологические рамки работы (**1.2. Zakres chronologiczny**) определены автором в пределах 3/2 век до н.э. – 6 век н.э. Нужно заметить, что пан Михалчевский, вслед за Александром Грачом, известным исследователем древностей Центральной Азии, вполне обоснованно отказывается от наименования хронологического периода изучаемой темы в качестве *гунно-сарматского времени*, резонно указывая, что термин «гунны» уместен для определения памятников IV-V вв. н.э. в Европейском ареале, как, впрочем, и термин «сарматы». В Центральной же Азии можно лишь говорить об обществе хунну, явившемся, в определённой степени, «колыбелью будущих гуннов». По этой причине диссертант использует термин *хунно-сяньбийский период*. В рамках его выделяются 2 этапа. Первый или ранний – этап хунну (3/2 вв. до н.э. – 2 в. н.э.), который может быть

соотнесён с известными историческими событиями. Его начало – образование первой «кочевой империи» под главенством шаньюя Моде (Маодуна), охватившей гигантские просторы Центральной Азии, конец этого этапа – разгром в 93 г. хунну сяньбийцами, и формирование сяньбийской конфедерации. Второй или поздний этап – сяньбийский, датируется временем 2 – 6 вв. н.э. Он связан с резкими культурными изменениями в жизни населения Центральной Азии и Южной Сибири, в частности, и в историко-хронологическом аспекте соответствует периоду «Великого переселения народов». Начало ему положило перемещение на запад крупного разноэтничного объединения кочевых племён, во главе которого стали северные хунну, с трансформированным в европейском ареале именем «гунны».

В параграфе о *территориальных рамках* исследования (**1.3. Zakres terytorialny**) пан Кшиштоф Михалчевский характеризует их весьма широко, давая трактовку термину «Сибирь», в том числе – принятую в польской научной литературе. Это огромная территория, протянувшаяся от Урала на западе до Тихого океана на востоке, от Северного Ледовитого океана на севере до Монголии, Китая и Казахстана на юге. Между тем, в названии самой темы диссертации ее территориальные границы обозначены *более узко* – **Южная Сибирь**. На мой взгляд, в этом параграфе желательно было бы дать, помимо общей трактовки географии Сибири, чёткое определение её *южной части*.

В восточноевропейской научной литературе Южной Сибирью принято считать часть территории Северной Азии, протянувшейся с запада на восток, от Западно-Сибирской равнины до Зейско-Буреинской. Южная граница её проходит по государственной границе Российской Федерации с Казахстаном, Монголией и Китаем. В пределах ее расположены Хакассия, Тыва, Бурятия, Алтай, Забайкалье и пр. Все указанные географические и историко-культурные регионы представлены в самом последующем тексте диссертации, однако, на мой взгляд, о конкретных географических рамках работы следовало бы сказать изначально.

Структура основной части докторской работы пана Кшиштофа Михалчевского, в целом, логична, стройна и продумана.

Она состоит из трёх больших разделов, два из которых (**Kość** и **Poroże**) посвящены непосредственно анализу *источников – изделий из кости и рога*, определению их ассортимента, функции, реконструкции процесса производства, необходимому для этого инструментарию.

Указанным разделам предшествует чрезвычайно обстоятельный, и совершенно необходимый, на мой взгляд, раздел, который я бы условно назвал «*историко-методическим*».

В начале его – подраздел «**Sytuacja kulturowa w Azji Centralnej w okresie Xiongnu-Xianbei**», содержащий исторический очерк, а также краткую, чёткую информацию о всех локальных вариантах культур хунну – сяньбийского периода в различных регионах Южной Сибири – Минуссинской котловине, Тыве, на Алтае, в Забайкалье, разновидностях

археологических памятников – поселенческих и погребальных, их особенностях. Эта историко-культурная канва весьма важна, ибо в определенной мере за ней, по-видимому, стоит и некое своеобразие костяной и роговой индустрии в тех или иных регионах Южной Сибири в хуннуньяньбийское время.

Особо хочется отметить тот факт, что сибирские древности указанного периода пан магистр знает вовсе не по научной литературе, хотя с нею он (судя по тексту докторской работы и представительному списку использованной в работе литературы, изучению научных ресурсов Новосибирска, Барнаула, Санкт-Петербурга) знаком превосходно. Он принимал активное участие в полевых исследованиях в 2013 – 2017 гг. поселения Чултуков Лог 9 в Горном Алтае российско-польской экспедиции (руководители профессор Андрей Бородовский, Институт археологии и этнографии Сибирского отделения Российской академии наук и доктор Лукаш Олещак, Институт археологии Ягеллонского университета), работах экспедиции Государственного Эрмитажа (руководитель Константин Чугунов) на поселениях и могильнике в урочище Чинге – Тей вблизи Аржана (2014-2015, 2019, 2021 гг.) в Туве и Бугры I на Алтае (2014 г.).

Костяные и роговые находки с поселения Чултуков Лог 9 (4800 экз.), послужили базовым источником для докторской работы пана Михалчевского (**2.4.3. Stanowisko Chultukov Log – 9**), хотя, они были дополнены и иными материалами с других памятников Южной Сибири.

Особенно значимы находки не только готовых изделий из кости и рога, но полуфабрикаты и отходы, столь важные для восстановления, *реконструкции производственного процесса в косторезном деле.*

В этом же разделе даны краткие характеристики всех видов, привлекаемых в исследовании источников: исторических (прежде всего – китайских хроник Сыма-Цяня и др.), этнографических (поздних народов Сибири, проживающих на тех территориях, где некогда господствовали племена хунну – чукчей, эвенков, нанайцев), археологических (приводятся сведения об археологических исследованиях памятников хунну, начиная с конца XIX в.).

Несомненно, важнейшей частью этого раздела является *Методика исследований (Metodyka badań)*, используемая в докторской диссертация паном магистром Михалчевским. Общеизвестно, что от правильно выбранных методов познания зависит конечный результат научной работы. Не грех вспомнить фразу знаменитого английского философа нового времени, эмпирика Фрэнсиса Бэкона: “Method is the way, the main means of research” („Метод — это путь, главное средство исследования”). В докторской работе использованы как хорошо известные традиционные схемы изучения источника – кости и рога (типологические, функциональные), так и методы, всё более находящие применение в археологии, чрезвычайно важные для определения процесса производства, в частности трассологически-экспериментальный.

Опыт в использовании данных методов пан Кшиштоф Михальчевский получил в лаборатории ИАиЭ СО РАН в Новосибирске, тесно сотрудничая с известным специалистом профессором Андреем Бородовским, а также в период научных стажировок в самых известных европейских лабораториях, проводящих исследования и эксперименты в области обработки доисторических костей и рогов, в частности, во Франции, Великой Британии, Германии.

Разумеется, изучая изделия из кости и рога животных, реконструируя процесс изготовления из этого сырья различных изделий, автор должен был дать характеристику фауны исследуемого географического ареала, то есть Южной Сибири в хунно-сяньбийский период, что он и делает, в одном из подразделов. При этом характеризуется палеозоологический материал – домашние и дикие животные. Оценивается роль охоты в обществах хунну и сяньбийцев, в том числе сезонной охоты, с учётом миграций животных. Диссертант широко пользуется не только фаунистическими остатками, с археологических памятников хунну и сяньби, но привлекает известные наскальные образцы искусства – изображения сцен охоты и конкретных животных, а также историко-этнографические сведения.

Касается он и столь важного вопроса, как система организации производственной продукции, учитывая существующие модели в теоретической археологии западных исследователей.

Несомненно, этот «историко-методический раздел» является ключом к пониманию и оценки двух основных, я бы сказал, фундаментальных разделов докторской работы – о самих изделиях из кости и рога и производстве данной продукции.

Оба раздела начинаются с характеристики источника, как производственного сырья, где учтены органически-минералогический состав кости и рога, строение, форма, размеры и пр., что имеет важнейшее значение для использования их в качестве сырья для производства предметов совершенно определенного назначения.

Во втором разделе (**Kość**) основательно рассматривается весь круг изделий из кости: орудия труда, принадлежности военного дела (ручки нагаек, наконечники стрел), пряслица, игральные кости-астргалы, украшения (шпильки, подвески) и пр. При этом для подтверждения функции некоторых изделий, интенсивности их использования, применялись методы трассологическоих исследований, а также сравнительной этнографии. Изучение ряда костяных изделий (например, ручек нагаек, наконечников стрел, шпилек) из различных историко-культурных регионов Южной Сибири (Забайкалье, Тыва, Алтай, Минуссинская котловина) в хунно-сяньбийское время показало их несомненное отличие, за чем стоит и некое этнографическое своеобразие оставившего эти предметы населения. Важно и то, что ряд предметов костяной индустрии находит аналогии в Китае (функция, внешний вид, орнаментака, например, лопатки, орнаментированные астргалы), что вполне объяснимо, поскольку хунну, несмотря на перманентные и активные военные действия против южного

соседа, например, империи Хань, несомненно, заимствовали у Китая ряд культурных традиций.

Важнейшей составной частью, как этого раздела, так и последующего, впрочем, как и всей работы, являются *авторские* экспериментальные исследования, реконструирующие производство те или иных изделий из кости и рога. Они опираются на данные трассологических анализов, изучения полуфабрикатов, отходов сырья и сохранившийся инструментарий того периода.

В разделе третьем (**Porože**) приводятся сведения об изучении различных изделий, производимых из рога, применяемых в быту и военном деле населением хунно-сяньбийского периода. При этом особое внимание уделено принадлежностям конского снаряжения (роговые псалии, детали жёсткого седла) и вооружения (лук и наконечники стрел). Именно эти изделия являлись *стратегической* продукцией.

Пан магистр совершенно верно подчёркивает важнейшую роль лука в системе вооружения древнего населения Южной Сибири, рассматривая устройство этого вида вооружения достаточно подробно, чётко указывая, какие элементы из рога использовались в его конструкции.

Не секрет, что именно лук и стрелы (наступательное дистанционное оружие) имели огромное значение в военном деле кочевников древности и средневековья. Собственно говоря, появление сложных (или составных) луков, изготовленных из пород дерева особой прочностью и гибкости, усиленных накладками из кости и рога, обладающих определенной формой и размерами и, как правило, дальностью полёта стрелы и большой убойной силой, нередко приводили к революции в военном деле и к политической гегемонии кочевых племён и народов.

Истоки происхождения сложных луков – в скифской эпохе. Именно тогда появился сложносоставной лук скифо-сибирского типа, получивший распространение в Великом Поясе Евразийской степи – от Китая до Венгрии.

Думаю, вполне заслуживает внимания мнение известного специалиста по кочевым культурам Евразии, этнографа, профессора Анатолия Хазанова о том, что лук хунну-гуннов сформировался в процессе эволюции лука скифского типа, приобретя ряд элементов индивидуальности, большие размеры и, соответственно, убойную силу. Знаменитый монгольский лук, ещё более мощное наступательное оружие дальнего боя, в определённой степени является некой генетической реминисценцией и дальнейшим совершенствованием лука гуннского типа.

Докторская работа пана магистра Кшиштова Михалчевского сопровождается 27 весьма информативными Каталогами, касающимися источников исследования, представительным Списком использованной в диссертации научной литературы.

В ней в полной мере присутствуют иллюстрации – качественно выполненные рисунки и цветные фото, демонстрирующие образцы кости и рога, полуфабрикаты, готовые изделия и – что очень важно – ход и

полученные результаты осуществлённых авторских экспериментов по изготовлению тех или иных изделий из кости и рога.

Подводя итоги ознакомления с докторским трудом магистра Кшиштофа Михалчевского, хочу отметить следующее.

Представленная им диссертация является обстоятельной научной работой, посвящённой весьма важной и актуальной теме – исследованию костяной и роговой индустрии населения хунну-сяньби Южной Сибири. Работа охватывает весьма широкий территориальный и хронологический диапазоны, отличается обширной и разнообразной источниковой базой.

Автор прекрасно ориентируется в археологических источниках и традиционных методах классической археологии, истории и этнографии изучаемого региона. Особенно важно, что он гармонично сочетает их с методами экспериментальной археологии, что делает его наблюдения и выводы ещё более убедительными.

Диссертация, несомненно, содержит элементы новизны, столь важные для серьёзного научного исследования.

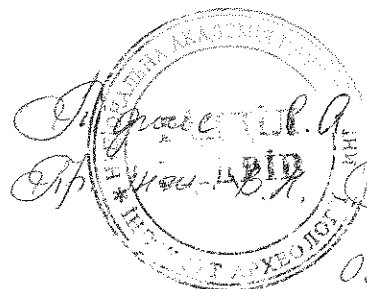
Особенно хочу подчеркнуть следующее обстоятельство: данное исследование имеет большое значение не только для исторического понимания обществ хунну-сяньби Южной Сибири, а в целом мира воинственных кочевников евразийского ареала, «кочевых имерий» предшествующего и последующего периодов.

Подводя итоги, констатирую, что докторская диссертация магистра Кшиштофа Михалчевского «**Produkcja przedmiotów z kości i poroży w okresie Xiongnu-Xinbei (III/II w. p.n.e. – VI w. n.e.) w południowej Syberii**» («**Производство изделий из кости и рога в хунну-сяньбийский период (3/2 вв. до н.э. – 6 в. н.э.) в Южной Сибири**»), отвечает всем научным и юридическим требованиям, принятым для этого вида разработок.

Всё сказанное позволяет мне просить Высокий Учёный Совет Исторического Факультета Ягеллонского университета допустить пана магистра Кшиштофа Михалчевского к следующим этапам докторской процедуры и присвоить ему ученую степень доктора гуманитарных наук.

Сергей Скорый,
доктор исторических наук, профессор,
заведующий Отделом археологии
раннего железного века
Института археологии НАН Украины

Киев, 1.04.2023

Профессор С. Скорый завідує
Отделом археологии раннего железного века
Института археологии НАН Украины
03.04.23г

TLUMACZENIE POŚWIADCZONE Z JĘZYKA ROSYJSKEGO (odpis)

Opis dokumentu: Tłumaczenie wykonano na podstawie oryginału dokumentu. Przedmiotem tłumaczenia jest recenzja rozprawy doktorskiej sporządzona w języku rosyjskim (wydruk komputerowy, stron 7). Wpisy w języku polskim i w języku trzecim zostały zachowane jako elementy tekstu źródłowego.

Uwagi tłumacza zapisane są kursywą w nawiasie kwadratowym.

[strona 1]-/-

Sergey Skory -/-

doktor nauk historycznych, profesor -/-

Kierownik Oddziału Archeologii -/-

Wczesnej Epoki Żelaza -/-

Instytutu Archeologii N[arodowej] A[kademii] N[auk] Ukrainy -/-

Ukraina; 04210; Kijów; [Украина; 04210; Киев;] -/-

prospekt Vladimira Ivasyuka № 12 [проспект Владимира Ивасюка № 12] -/-

RECENZJA

rozprawy doktorskiej magistra Krzysztofa Michalczewskiego
**„Produkcja przedmiotów z kości i poroży w okresie Xiongnu-Xianbei
(III/II w. p.n.e. – VI w n.e) w południowej Syberii”**

[W tekście źródłowym tytuł rozprawy w języku polskim i w języku rosyjskim.]

Wielce Szanowni Państwo: Pani Przewodnicząca Wysokiej Komisji Naukowej, Pani Profesor Ewdoksio Papuci-Władyka, Panie Promotorze przedłożonej do obrony dysertacji, Panie Profesorze Janie Chochorowski, Panie Doktorancie, Panie Magistrze Krzysztofie Michalczewski, Członkowie Wysokiej Komisji Naukowej, Koledzy, Przyjaciele! -/-

Pragnę serdecznie podziękować za możliwość wystąpienia na obronie niniejszej rozprawy w charakterze jednego z Recenzentów w murach tej znanej europejskiej instytucji archeologicznej! -/-

W moim głębokim przekonaniu, pojawienie się obecnie w *polskich badaniach archeologicznych* w ogóle, a w szczególności w kręgu uczonych Uniwersytetu Jagiellońskiego, rozprawy doktorskiej związanej z kulturą Xiongnu-Xianbei na obszarach południowej Syberii to zjawisko zupełnie *naturalne*. -/-

Warto przypomnieć, że pod koniec XIX – na początku XX wieku, a dokładniej w latach 1892-1908 w południowej Syberii przebywał Julian Tarko-Hryncewicz – później jeden z założycieli polskiej antropologii i profesor Katedry Antropologii Fizycznej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Jak wiadomo, poświęcał on uwagę nie tylko badaniu rdzennych ludów Syberii, zainteresowaniom paleoantropologii, ale i wykopaliskom archeologicznym. To właśnie on *jako pierwszy wyodrębnił na obszarach południowej*

Syberii, a zwłaszcza na Zabajkału, *zabytki archeologiczne Hunnu*, odkrywając ponad 100 pochówków w trumnach i drewnianych skrzyniach zbudowanych na zrab. -/-

Tym samym, studium Pana Krzysztofa Michalczewskiego można zdecydowanie postrzegać jako podążanie za pewną tradycją badań prowadzonych przez uczonych Uniwersytetu Jagiellońskiego nad kulturami Azji Centralnej, zwłaszcza Syberii, lecz w nowych realiach historycznych. -/-

[strona 2] -/-

Wybór przez Pana Magistra tematu rozprawy doktorskiej „**Produkcja przedmiotów z kości i poroży w okresie Xiongnu-Xianbei (III/II w. p.n.e. – VI w. n.e) w południowej Syberii**” jest w pełni zrozumiały i uzasadniony. W społecznościach huńskich (tak, wśród protomongolskich plemion koczowniczych Xianbei również) nadzwyczaj rozwinięta była wytwórczość kościana. Dla przykładu, według liczby znalezisk, wytwory z kości i poroży w osadach Hunnu zajmują *drugie miejsce* po ceramice. -/-

I z pewnością nie jest to przypadek. W społecznościach starożytnych, zwłaszcza półkoczowniczych i koczowniczych (od historycznych Kimmerów do Mongołów, nie są tutaj wyjątkiem Xiongnu i Xianbei), w tym wczesnej epoki żelaza – początku wczesnego średniowiecza, przemysł metalurgiczny (żelazny i brązowniczy) był zorientowany, w pierwszym rzędzie, na wyrób dobrej jakości uzbrojenia. Do wytwarzania licznych innych przedmiotów, tak niezbędnych w życiu codziennym człowieka i w sferze sztuki wojennej, ważnymi surowcami były kość i poroże zwierząt – produkt „wtórny” hodowli zwierząt i łowiectwa. -/-

Z kości i poroży wytwarzano całkiem szeroki asortyment przedmiotów – narzędzia, uzbrojenie (pewną część grotów strzał, kościane nakładki na słynny łuk huński), detale końskiej uprzęży, ozdoby i części stroju, szereg przedmiotów użytku codziennego oraz in[nych], obejmujących różne sfery życia ludności. -/-

W związku z tym, zbadanie danej kategorii (lub grupy) przedmiotów ma niemałe znaczenie dla rozumienia szeroko pojmowanego *oblicza kulturowego* plemion okresu Xiongnu-Xianbei oraz wyobrażenia o jego etnograficznej specyfice. -/-

Należy podkreślić następujące kwestie. -/-

Autor rozprawy, Pan Krzysztof Michalczewski, w swojej dysertacji bynajmniej nie stawia sobie za zadanie, aby ograniczyć się wyłącznie do formalnej typologiczno-chronologicznej charakterystyki wytworów z kości i poroży okresu Xiongnu-Xianbei [*W tekście źródłowym wpis w języku polskim: (1.1. Cele pracy)*]. Jego *cel* jest znacznie bardziej interesujący i, w mojej opinii, ważniejszy, a mianowicie: *ujawnienie i charakterystyka procesów technologicznych „przemysłu” kościanego i rogowego, rekonstrukcji łańcucha operacyjnego w procesach produkcyjnych.* -/-

Ramy chronologiczne pracy [W tekście źródłowym wpis w języku polskim: (1.2. Zakres chronologiczny)] zakreślone zostały przez Autora w przedziale III/II wiek p.n.e. – VI wiek n.e. Należy zauważyć, że Pan Michalczewski, w ślad za Aleksandrem Grach'em, znanym badaczem zabytków Azji Centralnej, całkowicie zasadnie rezygnuje z nazywania okresu chronologicznego badanego tematu *okresem huńsko-sarmackim*, logicznie wskazując, iż termin „Hunowie” właściwy jest dla określenia zabytków IV-V w. n.e. na obszarze europejskim, podobnie zresztą również termin „Sarmaci”. Natomiast w Azji Centralnej można jedynie mówić o społecznościach Hunnu, będących w pewnym stopniu „kolebką przyszlých Hunów”. Z tego powodu Doktorant używa terminu *okres Xiongnu-Xianbei*. Okres ten dzieli się na 2 etapy. Pierwszy lub wczesny – etap *Xiongnu* (III/II w. p.n.e. – II w. n.e.), który można -/-

[strona 3] -/-

powiązać ze znanymi wydarzeniami historycznymi. Jego początek to utworzenie pierwszego „koczowniczego imperium” pod przywództwem Shanyu Mode (Maodun), który zajął gigantyczne obszary Azji Centralnej, koniec tego etapu – pokonanie w 93 r. Xiongnu przez Xianbei oraz formowanie sianbijskiej konfederacji. Drugi lub późny etap, etap Xianbei, datowany jest na II-VI w. n.e. Jest on związany z gwałtownymi zmianami kulturowymi w życiu ludności Azji Centralnej, zwłaszcza południowej Syberii, natomiast z perspektywy historyczno-chronologicznej odpowiada okresowi „wielkiej wędrówki ludów”. Jej początki wyznaczyła migracja na zachód dużego wieloetnicznego ugrupowania plemion koczowniczych, na czele którego stali północni Hunnu, określane na obszarze europejskim nazwą o przekształconym brzmieniu: „Hunowie”. -/-

W podrozdziale o zakresie terytorialnym rozprawy [*W tekście źródłowym wpis w języku polskim: (1.3. Zakres terytorialny)*] pan Krzysztof Michalczewski charakteryzuje terytoria bardzo szeroko, definiując rozumienie terminu „Syberia”, w tym – rozumienie przyjęte w polskiej literaturze naukowej. To ogromny obszar, który rozciąga się od Uralu na zachodzie do Oceanu Spokojnego na wschodzie, od Oceanu Arktycznego na północy do Mongolii, Chin i Kazachstanu na południu. Tymczasem w *tytule* samej dysertacji granice Syberii zostały zawężone – **południowa Syberia**. Moim zdaniem, w tym podrozdziale, poza ogólnym omówieniem geografii Syberii, należało wyraźnie zdefiniować jej *część południową*. -/-

We wschodnioeuropejskiej literaturze naukowej za południową Syberię przyjęto uważać część terytorium Azji Północnej, która rozciąga się z zachodu na wschód, od Niziny Zachodniosyberyjskiej do Równiny Zejsko-Burejskiej. Jej granica południowa przebiega wzdłuż granicy państwowej Federacji Rosyjskiej z Kazachstanem, Mongolią i Chinami. Na jej obszarze znajdują się Chakasja, Tuwa, Buriacja, Altaj, Zabajkale i in. Wszystkie wymienione regiony geograficzne i historyczno-kulturowe zostały przedstawione w dalszej części rozprawy, jednakże, w mojej opinii, konkretny zakres terytorialny pracy należało omówić na jej wstępie. -/-

Układ zasadniczej części rozprawy doktorskiej pana Krzysztofa Michalczewskiego jest zasadniczo logiczny, spójny i przemyślany. -/-

Składa się ona z trzech obszernych rozdziałów, z których dwa [*W tekście źródłowym wpis w języku polskim: (Kość i Poroże)*] poświęcone są bezpośrednio analizie *źródeł* – *wytworów z kości i poroży*, określeniu ich asortymentu, funkcji, rekonstrukcji procesu wytwarzania oraz niezbędnego do tego celu instrumentarium. -/-

Wskazane rozdziały poprzedza niebywale szczegółowy i, w mojej opinii, niezwykle potrzebny rozdział, który nazwałbym umownie „*historyczno-metodycznym*”. -/-

Otwiera go podrozdział [*W tekście źródłowym wpis w języku polskim: „Sytuacja kulturowa w Azji Centralnej w okresie Xiongnu-Xianbei”*] zawierający rys historyczny oraz krótkie, przejrzyste informacje o wszystkich lokalnych wariantach kultur okresu Xiongnu-Xianbei w różnych regionach południowej Syberii – Kotlinie Minusińskiej, Tuwie, na Altaju, na Zabajkału, różnorodnościach -/-

[strona 4] -/-

znalezisk archeologicznych zarówno osadowych, jak i sepulkralnych, ich osobliwościach. Ta osnowa historyczno-kulturowa jest nadzwyczaj ważna, bowiem w jakiejś mierze za nią, jak się wydaje, skrywa się pewna specyfika przemysłu kościanego i rogowego w poszczególnych regionach południowej Syberii w okresie Xiongnu-Xianbei. -/-

W szczególności chciałbym odnotować fakt, że syberyjskie zabytki wskazanego okresu Pan Magister zna nie z literatury naukowej, chociaż (wnioskując z tekstu rozprawy doktorskiej i zaprezentowanego spisu wykorzystanej w pracy literatury, zbadania źródeł naukowych Nowosybirsk, Barnauł, Sankt Petersburga) jest z nią znakomicie zaznajomiony. W latach 2013-2017 brał on aktywny udział w pracach wykopaliskowych na osadzie Chultukov Log 9 na Górnym Ałtaju prowadzonych przez rosyjsko-polską ekspedycję (kierownicy – prof. Andrey Borodovskiy, Instytut Archeologii i Etnografii Syberyjskiego Oddziału Rosyjskiej Akademii Nauk i dr Łukasz Oleszczak, Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego), w pracach ekspedycji prowadzonej przez Ermitaż Państwowy (kierownik Konstantin Chugunov) na osadach i na nekropolii na uroczysku Chinge-Tey, w pobliżu Arżanu (w [latach] 2014-2015, 2019, 2021), w Tuwie i na stanowisku Bugry I na Ałtaju (w 2014 r[oku]). -/-

Znaleziska kościane i rogowe z osady Chultukov Log 9 (4800 przedmiotów) posłużyły jako baza źródłowa dla rozprawy doktorskiej Pana Michalczewskiego [*W tekście źródłowym wpis w języku polskim: (2.4.3. Stanowisko Chultukov Log – 9)*], niemniej zostały one uzupełnione dodatkowymi materiałami pochodzącymi z innych stanowisk w południowej Syberii. -/-

Szczególne istotne są znaleziska nie tylko gotowych przedmiotów z kości i poroży, ale i półfabrykaty oraz odpadki, tak ważne dla odtworzenia, *rekonstrukcji procesu produkcyjnego wytwórczości kościanej*. -/-

W tymże rozdziale przedstawiona została krótka charakterystyka wszystkich rodzajów źródeł wykorzystanych w badaniach: historycznych (przede wszystkim – chińskich kronik Sy-Ma Ts'iena i in.), etnograficznych (późnych narodów Syberii zamieszkujących tereny, które nigdy nie znalazły się pod panowaniem plemion Hunnu – Czukczów, Ewenków, Nieńców), archeologicznych (przywołane zostały informacje o archeologicznych badaniach zabytków Hunnu, poczynając od końca XIX wieku). -/-

Bez wątpienia najważniejszą częścią tego rozdziału jest *Metodyka badań* [*W tekście źródłowym wpis w języku polskim: (Metodyka badań)*], która została wykorzystana przez Pana Magistra Michalczewskiego w rozprawie doktorskiej. Powszechnie wiadomo, że od odpowiednio dobranych metod badawczych zależy końcowy rezultat pracy naukowej. Warto przypomnieć słowa słynnego angielskiego filozofa nowożytnego, empirysty, Francis'a Bacona [*Cytat w języku trzecim: „The method is the way, the main means of research”*]. W rozprawie doktorskiej użyte zostały zarówno dobrze znane tradycyjne schematy analizy źródła – kości i poroży (typologiczne, funkcjonalne), jak i metody, które znajdują coraz szersze zastosowanie w archeologii, nadzwyczaj ważne dla określenia procesu produkcyjnego, w szczególności metoda traseologiczno-eksperymentalna. -/-

[strona 5] -/-

Doświadczenie w wykorzystaniu danych metod Pan Krzysztof Michalczewski zdobył w laboratorium I[nstytutu] A[rcheologii] i E[tnografii] O[ddziału] S[yberyjskiego] R[osyjskiej] A[kademii] N[auk] w Nowosybirsku, ściśle współpracując ze znanym specjalistą, profesorem Andrey'em Borodovskiy, jak również w czasie staży naukowych w najbardziej znanych laboratoriach europejskich, które prowadzą badania i eksperymenty zwłaszcza w zakresie obróbki prehistorycznych kości i poroży we Francji, Wielkiej Brytanii, Niemczech. -/-

Oczywistym jest, iż badając przedmioty z kości i rogu zwierząt, dokonując rekonstrukcji procesu wytwarzania z tego surowca różnorodnych wyrobów, autor powinien był przedstawić charakterystykę fauny badanego obszaru geograficznego, tj. południowej Syberii w okresie Xiongnu-Xianbei, co też w jednym z podrozdziałów czyni. Jednocześnie zaprezentowana zostaje charakterystyka materiału paleozoologicznego – zwierząt

domowych i dzikich. Ocenie poddano rolę łowiectwa w społecznościach Hunnu i Xianbei, w tym polowań sezonowych, z uwzględnieniem migracji zwierząt. Doktorant szeroko wykorzystuje nie tylko pozostałości surowców zwierzęcych, które pochodzą ze stanowisk archeologicznych Xiongnu i Xianbei, lecz przywołuje też znane przykłady sztuki naskalnej – wyobrażenia scen polowań i konkretnych zwierząt, uwzględnia przekazy historyczno-etnograficzne. -/-

Porusza on również niezwykle ważną kwestię, jaką jest system organizacji procesów wytwórczych, uwzględniając modele funkcjonujące w archeologii teoretycznej badaczy zachodnich. -/-

Niewątpliwie dany „rozdział historyczno-metodyczny” stanowi klucz do rozumienia i oceny dwóch zasadniczych, powiedziałbym, fundamentalnych rozdziałów rozprawy doktorskiej, poświęconych samym wytworom z kości i poroży oraz procesom wytwórczym.

Oba rozdziały rozpoczyna charakterystyka źródła jako surowca produkcyjnego, w której uwzględniony zostaje skład organiczno-mineralny kości i rogu, budowa, kształt, rozmiary i in., co ma kluczowe znaczenie dla wykorzystania ich w charakterze surowca do wytwarzania przedmiotów o konkretnym przeznaczeniu. -/-

W rozdziale drugim [*W tekście źródłowym wpis w języku polskim: (Kości)*] gruntownie zbadana zostaje cała gama wyrobów z kości: narzędzia, elementy oporządzenia bojowego (rękojeści nahajek, groty strzał), przęśliki, astragale do gry, ozdoby (szpile, zawieszki) i in. Jednocześnie dla udokumentowania funkcji niektórych przedmiotów, intensywności ich wykorzystywania, stosowane były metody badań traseologicznych oraz etnografii porównawczej. Zbadanie szeregu wytworów kościanych (na przykład rękojeści nahajek, grotów strzał, szpil) pochodzących z rozlicznych historyczno-kulturowych regionów południowej Syberii (Zabajkale, Tuwa, Altaj, Kotlina Minusińska) ukazało niekwestionowane różnice pomiędzy nimi w okresie Xiongnu-Xianbei, za którymi skrywa się pewna etnograficzna odrębność ludności, jaka pozostawiła po sobie te przedmioty. Istotne jest również i to, iż szereg wytworów przemysłu kościanego znajduje analogie w Chinach (funkcja, wygląd, ornamentyka; na przykład łopatki, ornamentowane astragale), co jest w pełni zrozumiałe, ponieważ Hunnu, niezależnie od permanentnych i aktywnych działań wojennych skierowanych przeciw ich południowemu -/-

[strona 6] -/-

sąsiadowi, na przykład imperium Han, niewątpliwie przejęli od Chin wiele tradycji kulturowych. -/-

Najważniejszą składową zarówno tego rozdziału, jak również kolejnego oraz całej pracy są *autorskie* eksperymentalne badania polegające na rekonstrukcji procesów wytwórczych poszczególnych przedmiotów kościanych i rogowych. Opierają się one na danych zaczerpniętych z analiz traseologicznych, analiz półfabrykatów, odpadów surowca i zachowanego instrumentarium z tamtego okresu. -/-

W rozdziale trzecim [*W tekście źródłowym wpis w języku polskim: (Poroże)*] przytoczone zostały informacje o analizie różnych wytworów wykonanych z rogu, używanych w życiu codziennym i w sztuce wojennej przez ludność okresu Xiongnu-Xianbei. Szczególna uwaga zwrócona jest przy tym na elementy uprząży końskiej (pobocznica rogowa, detale siodła twardego) i uzbrojenia (łuk i groty strzał). Te właśnie wytwory stanowiły produkcję *strategiczną*. -/-

Pan Magister zupełnie słusznie podkreśla kluczową rolę łuku w systemie uzbrojenia starożytnej ludności południowej Syberii, odpowiednio dokładnie rozpatrując strukturę tego rodzaju uzbrojenia, precyzyjnie wskazując, jakie części poroża zostały wykorzystane do jej budowy. -/-

Nie jest tajemnicą, że to właśnie łuk i strzały (ofensywna broń dalekiego zasięgu) miały wielkie znaczenie w sztuce wojennej koczowników starożytności i średniowiecza. W rzeczy samej pojawienie się łuków kompozytowych, wykonanych z gatunków drewna o szczególnej wytrzymałości i giętkości, wzmocnionych nakładkami z kości i rogu o odpowiednim kształcie i rozmiarach oraz charakteryzujących się z reguły większym zasięgiem lotu strzały i dużą siłą przebicia, często prowadziło do przełomu w sztuce wojennej i do politycznej hegemonii koczowniczych plemion i narodów. -/-

Źródła pochodzenia łuków kompozytowych sięgają epoki scytyjskiej. To właśnie wtedy pojawił się łuk kompozytowy typu scytyjsko-syberyjskiego, który upowszechnił się w pasie Wielkiego Stepu (Stepu Euroazjatyckiego) rozpościerającego się od Chin po Węgry.

Uważam, iż warto zwrócić uwagę na pogląd znanego specjalisty w zakresie kultur koczowniczych Euroazji, etnografa, profesora Anatoly'a Khazanova, według którego łuk Hunnu-huński powstał w procesie ewolucji łuku typu scytyjskiego poprzez przyswojenie szeregu nowych cech, jakie stały się jego wyróżnikami, zwiększenie rozmiarów, a w związku z tym również siły przebicia. Słynny łuk mongolski, jeszcze potężniejsza broń ofensywna dalekiego zasięgu, jest w pewnej mierze genetycznie powiązany elementem końcowym ewolucji łuku scytyjskiego i udoskonaleniem łuku typu huńskiego. -/-

Do rozprawy doktorskiej Pana Magistra Krzysztofa Michalczewskiego dołączonych zostało 27 bogatych informacyjnie Katalogów, które odnoszą się do źródeł badań oraz reprezentatywna Bibliografia wykorzystanej w dysertacji literatury naukowej. -/-

Praca została stosownie opatrzona ilustracjami – wysokiej jakości rysunkami i kolorowymi fotografiami, demonstrującymi przykłady kości i rogu, półfabrykaty, gotowe wytwory oraz – co szczególnie ważne – przebieg i -/-

[strona 7] -/-

uzyskane rezultaty przeprowadzonych autorskich eksperymentów w zakresie wykonania poszczególnych wytworów z kości i rogu. -/-

Podsumowując zapoznanie się z pracą doktorską Magistra Krzysztofa Michalczewskiego, pragnę odnotować co następuje. -/-

Przedłożona przezeń dysertacja to wnikliwa rozprawa naukowa poświęcona tematowi niezwykle istotnemu i aktualnemu – badaniom przemysłu kościanego i rogowego społeczności Xiongnu-Xianbei na terenach południowej Syberii. Praca obejmuje bardzo szeroki zakres terytorialny i chronologiczny, wyróżnia się obszerną i różnorodną bazą źródłową. -/-

Autor znakomicie orientuje się w źródłach archeologicznych i tradycyjnych metodach archeologii klasycznej, historii i etnografii badanego regionu. Niezwykle ważne jest, iż harmonijnie łączy je z metodami archeologii eksperymentalnej, co czyni jego obserwacje i wnioski tym bardziej przekonującymi. -/-

Dysertacja bez wątpienia zawiera elementy nowatorskie nader istotne dla poważnych badań naukowych. -/-

Szczególnie pragnę podkreślić następującą okoliczność: dane studium ma duże znaczenie nie tylko dla historycznego rozumienia społeczności Xiongnu-Xianbei terenów południowej Syberii, ale generalnie dla rozumienia świata wojowniczych nomadów terytoriów Euroazji, „koczowniczych imperiów” poprzedzającego i następującego okresu. -/-

Podsumowując, stwierdzam, iż rozprawa doktorska Magistra Krzysztofa Michalczewskiego **„Produkcja przedmiotów z kości i poroży w okresie Xiongnu-Xianbei (III/II w. p.n.e. – VI w. n.e.) w południowej Syberii”** [W tekście źródłowym tytuł rozprawy w języku polskim i w języku rosyjskim.] spełnia wszystkie wymogi naukowe i formalne przyjęte dla tego typu opracowań. -/-

W związku z powyższym zwracam się do Wysokiej Komisji Naukowej Wydziału Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego z prośbą o dopuszczenie Pana Magistra Krzysztofa Michalczewskiego do kolejnych etapów przewodu doktorskiego i nadanie mu stopnia naukowego doktora nauk humanistycznych. -/-

Sergey Skory -/-

doktor nauk historycznych, profesor -/-

Kierownik Oddziału Archeologii -/-

Wczesnej Epoki Żelaza -/-

Instytutu Archeologii N[arodowej] A[kademii] N[auk] Ukrainy -/-

(-) [Obok z prawej strony podpis odręczny nieczytelny] -/-

Kijów, 1.04.2023 -/-

[W prawym dolnym rogu arkusza odcisk tuszowej pieczęci urzędowej okrągłej koloru niebieskiego z napisem w otoku w języku trzecim oraz zachodząca na nią adnotacja odręczna w języku trzecim. Podpis w języku trzecim. Data: 03.04.2023.] -/-

Poświadczam zgodność powyższego tłumaczenia z przedłożonym dokumentem.

Ewelina Pilarczyk, tłumacz przysięgły języka rosyjskiego, wpisany na listę tłumaczy przysięgłych prowadzoną przez Ministra Sprawiedliwości RP pod numerem TP/198/07.

Znaków ze spacjami: 20.586; stron obliczeniowych (wg rozporządzenia Dz. U. 05.15.131): 19.

Numer repertorium: 10b/2023/tp/p

Roczyny, 26.04.2023 roku

Ewelina
Pilarczyk

Elektronicznie
podpisany przez
Ewelina Pilarczyk
Data: 2023.04.27
16:09:26 +02'00'

TLUMACZENIE UWIERZYTELNIONE Z JEZYKA UKRAIŃSKIEGO WYKONANE NA PODSTAWIE ORYGINAŁU DOKUMENTU

Tłumaczeniu podlega adnotacja odręczna oraz odcisk pieczęci okrągłej,
przyłożonej pod sporządzoną w języku rosyjskim recenzją
rozprawy doktorskiej p. Krzysztofa Michalczewskiego

[w prawym dolnym rogu arkusza]

[adnotacja odręczna] **podpis S.S. Skory'ego poświadczam:**

Gł.[ówny] **inż.**[ynier] **D**[ziału] **K**[adr]

[parafka i podpis] **Loban T.V.**

03.04.23 r.

[pieczęć okrągła]

[w polu] **Dział Kadr**

[w otoku] **Narodowa Akademia Nauk Ukrainy * Instytut Archeologii ***

Nr repertorium **T/167/2023/tp/p/o**

Ja, **Przemysław Bohdan Tomanek**, tłumacz przysięgły języka ukraińskiego,
wpisany pod numerem TP/194/07 na listę tłumaczy przysięgłych,
prowadzoną przez ministra sprawiedliwości, poświadczam zgodność
powyższego tłumaczenia z oryginałem dokumentu w języku ukraińskim
Kraków, dnia **26 kwietnia 2023 roku**

Podpisano przez/ Signed by:
Przemysław Bohdan
Tomanek
Data/ Date: 27.04.2023 18:35
mSzofir